

Fecr Yayınları: 405

İSLAMİ İLİMLERİN DOĞUŞU ve İLK TARTIŞMALAR

Editörler

Metin Özdemir & Mahmut Samar

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Baskı ve Cilt

VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71

Sertifika No: 47479

1. Baskı: Aralık 2020

ISBN: 978-625-7879-46-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLAMİ İLİMLERİN DOĞUŞU ve İLK TARTIŞMALAR

Editörler

Metin Özdemir & Mahmut Samar

Yazarlar

Metin Özdemir

Mahmut Samar

Abdurrezzak Tek

Doğın Kaplan

Şuayip Seven

Hadiye Ünsal

Osman Aktaş

İsa Güceyüz

Mustafa Borsbuğa & Miray Hallaq

Şahban Yıldırım

Meryem Yılmaz

Esra Erdoğan Şamlıoğlu

Ankara 2020

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	11
--------	----

KELÂM İLMİ'NİN DOĞUŞU

<i>Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR</i>	15
Giriş	15
1. Kelâm'ın Tanımı	15
2. Kelâm İlmine Verilen Diğer İsimler	17
3. Kelâm İlminin Konusu, Gayesi ve Faydaları	18
4. Kelâmî Düşüncenin İslâm Öncesi Arap Kültüründeki İzleri	19
5. Sistematik Kelâmın Doğuşuna Zemin Hazırlayan İlk Tartışmalar	24
5.1. Hz. Peygamberin Necran Hristiyanları ile Tartışması	24
5.2. İmamet	26
5.3. Büyük Günah	28
5.4. Kader	31
5.5. İlahi Sıfatlar	36
Sonuç ve Değerlendirme	38
Kaynakça	39

FIKİH İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

<i>Dr. Öğr. Üyesi Mahmut SAMAR</i>	43
Giriş	43
1. Fıkıh İlminin Kısa Tarihçesi	44
2. Fıkıhın Doğuşu (Hz. Peygamber Dönemi)	47
2.1. Hz. Peygamber Döneminde Fıkıhın Özellikleri	48
2.2. Hz. Peygamber Döneminde İctihat	52
3. Fıkıhın Gelişimi (Sahâbe Dönemi)	53
3.1. Sahâbe Döneminde Hüküm Kaynakları	55
3.2. Sahâbe Döneminde Hüküm Çıkarma Yolları	56
3.3. Sahâbe Döneminde İctihadın Özellikleri	58
3.4. Sahâbe Döneminde Fıkîhî Yönelimler	61
Sonuç	64
Kaynakça	65

TASAVVUF İLMİNİN DOĞUŞU

<i>Prof. Dr. Abdurrezzak TEK</i>	69
Giriş	69
1. Tasavvufun Tanımı	69

2. Tasavvufun Temeli: Zühd Hayatı	73
3. İslam Coğrafyasındaki Zühd Halkaları	75
4. Zühdden Tasavvufa Geçiş	77
5. Tasavvufun Teşekkülü ve Yayılması	79
6. Tasavvuf Nedir ve Sufi Kimdir Sorusuna Aranan Cevap	82
7. Tasavvufun İslamî İlim Geleneğinde Yerini Alması	85
Sonuç	91
Kaynakça	92

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ İLİM DALININ DOĞUŞU

<i>Prof. Dr. Doğan KAPLAN</i>	95
Giriş	95
1. İslam Toplumunda İlk Mezhebî Farklılaşmaların Ortaya Çıkışı	96
1.1. Hicri 2./8.Yüzyılda İslam Dünyasının Sosyo-Kültürel Durumu	98
1.2. Bermeki Ailesi ve İlim Meclisleri	100
2. Bir İlim Dalı Olarak Mezhepler Tarihinin (İlmu Makâlâtî'l-Fırak) Doğuşu	103
2.1. Sâlim b. Zekvân/ <i>es-Sîre</i>	105
2.2. Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye/ <i>Kitâbu'l-İrcâ</i>	106
2.3. İbn Kuteybe/ <i>el-Meârif</i>	106
2.4. en-Nâşî el-Ekber/ <i>Usûlu'n-nihal elletî ihtelefe fihâ eblu's-salât</i>	108
2.5. Ebu'l-Kâsım el-Belhi el-Ka'bî/ <i>Kitâbu'l-Makâlât</i>	110
2.6. Ebu'l-Hasen el-Eş'ari/ <i>Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'h-tilâfu'l-musallin</i>	111
Sonuç	114
Kaynakça	116

HADİS İLMİ VE SÜNNETİN YENİDEN İNŞASI

<i>Dr. Öğr. Üyesi Şuayip SEVEN</i>	119
Giriş	119
1. Hz. Peygamber ve Sahâbe Döneminde Hadis	121
1.1. Hadislerin Sözlü ve Yazılı Rivayeti	124
1.2. Rivayetlerin Göreceliği	125
1.3. Kur'ân-ı Kerim'in Yanında "İkinci Kitap" Endişesi	127
1.4. Hadislerin Yazımını Destekleyen Rivayetler	129
1.5. Sünnetin Yazıyla Tespitinin Gerekliliği	132
2. Tâbi'ûn ve Etbâ'u't-Tâbi'în Döneminde Hadis	133
3. Hadislerin <i>Tedvîn</i> ve <i>Tasnîfî</i>	140
Sonuç	146
Kaynakça	147

TEFSİR DİSİPLİNİNİN İLK EVRELERİ

<i>Dr. Öğr. Üyesi Hadiye ÜNSAL</i>	151
Giriş	151
1. Kavramsal Çerçeve	152
2. Tefsirin Müstakil Bir İlim Olup Olmadığı Meselesi.....	157
3. Hz. Peygamber ve Tefsir	160
4. Sahabe Nesli ve Tefsir	163
5. Tâbiûn Nesli ve Tefsir	168
Sonuç.....	171
Kaynakça	172

ARAP NAHİV İLMİNİN TEMELLERİ VE İLK NAHİV BİLGİNLERİ

<i>Dr. Öğr. Üyesi Osman AKTAŞ</i>	177
Giriş	177
1. Nahiv ve Gramer	177
1.1. Nahvin Sözlük Anlamı	177
1.2. Nahvin Terim Anlamı	178
1.3. Gramer ve İlk Gramer Çalışmaları	182
2. Nahiv İlminin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler	186
3. Nahiv İlminin Kurucusu	190
3.1. Hicrî 1. ve 2. Asır Nahiv Bilginleri	192
Sonuç	197
Kaynakça	198

PRATİKTE TEORİYE: HİCRİ ÜÇÜNCÜ YÜZYILA KADAR OLAN DÖNEMDE BELÂGATIN YAPISI

<i>Arş. Gör. Dr. İsa GÜCEYÜZ</i>	201
Giriş	201
1. Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Belâgat Uygulamaları 203	203
1.1. Meâni	203
1.1.1. Haber Cümlesi	203
1.1.2. İnşâ Cümlesi	204
1.1.3. Müsâvât	205
1.2. Beyân	205
1.2.1. Kinaye	205
1.2.2. İstiare	206
1.3. Bedî'	206
1.3.1. Te'kidu'l-Medh bi mâ Yuşbihu'z-Zem	206
1.3.2. Cinâs	207

2. Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Belâgatın Teorik Yapısı	207
2.1. Belâgat	208
2.1.1. Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Belâgatın Yapısı	209
2.2. Fesahat	212
2.2.1. Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Fesahatin Yapısı	213
2.3. Meânî	216
2.3.1. Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Meânînin Yapısı	216
2.4. Beyân	219
2.4.1. Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Beyânın Yapısı	220
2.5. Bedî'	222
2.5.1. Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Bedî'in Yapısı	222
Sonuç	224
Kaynakça	226

İSLAM'IN İLK DÖNEMLERİNDE KADER TARTIŞMALARINA İLİŞKİN BİR TASLAK: İLK İKİ ASIR

<i>Arş. Gör. Mustafa BORSBUĞA - Arş. Gör. Miray ALHALLAQ</i>	231
Giriş	231
1. Hz. Peygamber Döneminde Kader Meselesi	242
2. İlk Dört Halife Döneminde Kader Meselesi	243
3. Emevîler Döneminde Kader	246
Sonuç Yerine	248
Kaynakça	249

İSLAM HUKUKUNUN İLK DÖNEMLERİNDE HUKUK GÜVENLİĞİ

<i>Doç. Dr. Şahban YILDIRIMER</i>	251
1. Hukuk Birliği İhtiyacının Doğuşu	252
2. Mezheplerin Hukuk Birliğine Katkısı	254
Kaynakça	255

İSLAM HUKUKUNUN GELİŞİM DÖNEMİ (SAHABE DEVRİ) MEŞHUR FAKİHLERİ

<i>Arş. Gör. Meryem YILMAZ</i>	257
Giriş	257
1. Dört Halife	259
1.1. Hz. Ebû Bekir	259
1.1.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	259
1.1.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	260
1.2. Hz. Ömer	261

1.2.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	262
1.2.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	263
1.3. Hz. Osman	265
1.3.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	265
1.3.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	266
1.4. Hz. Ali	267
1.4.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	267
1.4.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	268
2. Diğer Fakih Sahabiler	270
2.1. Abdullah b. Mes'ûd	270
2.1.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	271
2.1.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	273
2.2. Zeyd b. Sâbit	273
2.2.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	274
2.2.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	275
2.3. Hz. Âişe	275
2.3.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	275
2.3.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	276
2.4. Abdullah b. Abbâs	277
2.4.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	277
2.4.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	242
2.5. Abdullah b. Ömer	279
2.5.1. Fıkıh İlmindeki Yeri	280
2.5.2. İctihat ve Uygulamalarından Örnekler	280
Sonuç	281
Kaynakça	282

İLK DÖNEM TEFSİRİNDE İSRAİLİYATIN TEŞEKKÜLÜ: KABU'L-AHBÂR ÖRNEĞİ

<i>Arş. Gör. Esra ERDOĞAN ŞAMLIOĞLU</i>	287
Giriş	287
1. Ka'bu'l-Ahbâr ve İlmi Birikimi	289
2. İsrailiyatın İlk Dönemde Teşekkülü ve Ka'bu'l-Ahbâr	295
Sonuç	300
Kaynakça	301

ÖN SÖZ

İnsanı meleklerden ayıran temel özelliği bilgi üretme yeteneğidir. Allah'ın Hz. Âdem'e tüm isimleri öğretmesi, bir bakıma ona tüm nesnelere ve anlamları birbirinden ayırt etme ve onlar arasındaki ilişkilerin mahiyetini ve keyfiyetini kavrama kabiliyetinin verilmesi anlamına gelmektedir. Bu itibarla insan, meleklerin durumunda olduğu gibi sadece kendisine bilgi yüklenen değil, aynı zamanda kendi kabiliyet ve imkânlarını kullanarak bilgi üreten bir varlıktır. Ancak insan, aynı zamanda bu özelliği ile özgür kılınmıştır. Bu yüzden o, bilgi edinme kabiliyetini hem kendisine hem de başkalarına zarar verecek şekilde kullanabilir. Nitekim insanı, tarihin çeşitli dönemlerinde, kendisinin sadece bu dünyaya ait bir varlık olduğunu zannederek hemcinsleriyle acımasız bir rekabetin içine girmiş, böylece yeryüzünde pek çok kötülüklerin, zulümlerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanoğlunun kendi akli ve tecrübesi bu kaostan çıkma konusunda yetersiz kalınca, Allah onlara kendi aralarından seçtiği peygamberleri aracılığıyla rehberlikte bulunmuştur. Bu peygamberler, Allah adına konuşmuşlar ve insanlara, onun kendilerini doğruya, iyiye, güzele ve yararlı olana yönlüten mesajlarını iletmişlerdir. Bu mesajların sonuncusu ise Kur'an'dır.

Kur'an, evrensel olan son din İslâm'ın kurucu metnidir. Hz. Peygamber bu metnin hem tebliğcisi hem de açıklayıcısıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamberin ilk vahyi aldığı andan itibaren vefatına kadar geçen süre içerisinde İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kitap ve Sünnet canlı bir şekilde oluşmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra ise bu iki temel kaynağın diğer nesillere aktarılması süreci kesintisiz olarak devam etmiştir. Hiç kuşkusuz sonraki nesillerin en önemli meselesi, Kur'an ve Sünneti doğru anlamak, hızla değişen toplumun ihtiyaçlarına bu iki temel kaynak ışığında uygun çözümler üretmek olmuştur. Kur'an, Hz. Peygamber döneminde hem sözlü hem de yazılı olarak korunmuş, Hz. Osman dönemin-

de ise daha önce başlayan cem/ayetlerin tamamını iki kapak arasında toplama faaliyetleri nihai şeklini almıştır. Ancak hadisler, sözlü olarak aktarılmaya devam etmekle birlikte nispeten daha geç bir dönemde yazılmaya başlamıştır. Kur'an metnine, korunması ve doğru bir şekilde anlaşılması için önce noktalama işaretlerinin sonra da hareketlerin konulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Yabancı kültürlerden pek çok topluluğun İslâm'a girmesiyle birlikte anlama, açıklama ve yorumlama faaliyetlerinde doğabilecek muhtemel hataların önüne geçebilmek için vazgeçilmez bir unsur olan gramer okulları kurulmuş, böylece Arap dili ve edebiyatının ilk temelleri oluşturulmuştur. Daha sonra ise hem Kur'an'ı anlama, açıklama ve yorumlama faaliyetlerinde hem de Hz. Peygamberden nakledilen hadislerin tespitinde keyfilğe varan sapsamalar görüldüğü için, köklü bir usul ve metodoloji bilgisinin inşasına başlanmıştır. Bu duruma bir de Hz. Peygamber döneminde, toplumun dinamizmine bağlı olarak doğan ihtiyaçlarına hemen cevap verme şeklinde ortaya çıkan hukuk sisteminin, hızla değişen ve artan yeni ihtiyaçlara cevap vermede yetersiz kaldığı görülünce, geniş bir içtihat alanının açılmasının gerekliliği eklenmiştir.

Bu arada, Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra yaşanan siyasi olayların neticesinde, büyük günah işleyen kimsenin durumu, kader meselesi ve imamete/devlet başkanlığına kimin layık olduğu gibi temel meseleler etrafında ilk kelâmî tartışmalar başlamıştır. Daha sonra bu duruma, yeni fethedilen topraklardaki yabancı kültürlerden ve dinlerden olan toplulukların fikri taarruzlarına karşı İslam akidesinin safiyetini koruma ihtiyacı eklenmiştir. Diğer taraftan Siffin savaşının ardından, siyasi ve itikadi alanlarda ilk fırkalaşma hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu çalkantılı dönemde bazı gruplar ise fitneden uzak durmak için zühd ve takva yaşantısına yönelerek inzivaya çekilmeyi tercih etmişlerdir. Böylece İslâm tasavvuf hareketinin ilk nüveleri oluşmaya başlamıştır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, İslâm'ın ilk asırlarında, yukarıda anlatılan ihtiyaçlardan ve gerekliliklerden dolayı, daha ön-

ce başka ulusların hiçbirinde görülmeyen bir düzeyde, inanç, hukuk, ahlak, dil, tarih ve rivayet alanlarında son derece yoğun ve derinlikli bir ilmi faaliyet başlamış, böylece İslâm kültürü ve medeniyetinin ilk temelleri sağlam bir şekilde oluşturulmuştur. Özellikle hadislerin ve Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili haberlerin naklinde oluşturulan rivayet geleneği, başka uluslarda eşine rastlanmayan bir orijinallik taşımaktadır. İşte bu çalışma, Kur'an, Hadis, Kelam, Fıkıh, Tefsir, Mezhepler Tarihi ve Tasavvuf gibi temel İslâm bilimleri ile Dil ve Edebiyat gibi yardımcı ilimlerin doğuş sürecini ana hatlarıyla sunmaktadır. Bununla birlikte anılan ilimlerin doğuşunu hazırlayan ve/veya doğuşu sürecinde ortaya çıkan ilk tartışmalara dair bazı örneklerle vermektedir.

Bu çerçevede çalışmada her biri kendi alanında uzman akademisyenin hazırladığı on iki yazı yer almaktadır. Çok yazarlı çalışmaların her türlü zorluğuna rağmen öncelikle bu kitaba bölüm yazmak suretiyle katkı sunan değerli bilim insanlarına içtenlikle teşekkür ederim. Çalışmaya, metinlerin hazırlanması ve gözden geçirilmesi aşamasında katkı sunan tüm değerli hocalarıma, yazıların tashih sürecinde kıymetli emeklerini esirgemeyen Araştırma Görevlisi arkadaşlarıma ve bu süreci sıkı bir şekilde takip edip çalışmanın sonlandırılması için gayret sarf eden Dr. Öğr. Üyesi Mahmut SAMAR'a teşekkür borçlu olduğumu ve minnettarlık duyduğumu belirtmek isterim. Son olarak Hüseyin NAZLIAYDIN Bey'in şahsında kitabın neşrini üstlenen Fecr Yayınevine ve çalışanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Metin ÖZDEMİR

Ankara 2020